

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

1

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifšvaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Віталій Михайловичий. **Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля.** Київ: Темпора, 2021. 412 с. ISBN 978-617-569-469-5

2021 m. išleistoje ukrainiečių istoriko Vitalijaus Mychailovskio knygoje aptariami vėlyvųjų viduramžių Podolės, istorinio Ukrainos regiono, susiformavusio XIV a. antroje pusėje – XV a. pirmoje pusėje, vietovardžiai. Kaip žinia, Podolė pradėjo formuotis 1360–1380 m. yrant Aukso ordai, kai šias žemes atsikovojo lietuvių kunigaikščiai Karijotaičiai. Pasak metraštinės tradicijos, po 1362 m. Mėlynųjų vandenų mūšio, kuriame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karinės pajėgos, vadovaujamos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo, sutriuškino totorių kariuomenę, buvo įkurta savarankiška Podolės kunigaikštystė. Svarbus Podolės susiformavimo veiksnys buvo jos ribojimasis su Dešt-i-Kipčaku, kuris driekėsi palei šiaurinę Juodosios jūros pakrantę iš rytų į vakarus (buvusi polovcų stepė, kur XIII–XIV a. susiformavo savarankiškas Ordos ulusas). Vakaruose Podolė ribojosi su buvusiomis Rusios žemėmis, pavaldžiomis Lenkijos karalystei. XV a. pirmoje pusėje vykstant kovoms dėl Podolės, regioną pasidalijo Lenkija ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Knygos pavadinime atsispindi trys pagrindiniai jos segmentai. Istorinėje dalyje autorius aptaria savo regiono formavimosi viziją, susistemina istorinius šaltinius ir jų patikimumą vietovardžių atžvilgiu. Kalbai skirtoje dalyje nagrinėjami gyvenviečių pavadinimų užrašymo ir transliteracijos ypatumai istoriniuose šaltiniuose, o geografinėje dalyje – istorinės Podolės vietovardžių lokalizacija ir jų sisteminimas vietovardžių žodyne. Taigi pirmiausia kalbame apie istorinį-geografinį tyrimą, kuriame pagrindinę vietą užima daugiau kaip 600 Podolės vietovardžių žodynas (*Словник топонімичних назв*, p. 169–370). Leidinį vainikuoja detalus XIV a. – XVI a. pradžios istorinės Podolės geografinis žemėlapis, sudarytas ukrainiečių kartografo Dmytro Vortmano, kurį galima vadinti toponiminiu šaltiniu-rekonstrukcija. Visa tai leidžia V. Mychailovskio knygą laikyti ne tik istorinės geografijos, bet ir istorinių šaltinių tyrimu. Išskirtinė šio darbo vertė yra

ta, kad jame pirmą kartą susistemintos visos šiuo metu turimos žinios apie XIV–XV a. Podolės vietovardžius, hidronimus ir choronimus (administracinius-teritorinius pavadinimus). Leidinyje taip pat gausu unikalių iliustracijų: istorinių žemėlapių, graviūrų, antspaudų, originalių dokumentų, grafičių, XVIII–XIX a. tapybos darbų, šiuolaikinių ir XIX a. pabaigos – XX a. pradžios nuotraukų, susijusių su Podolės miestais, pilimis ir kraštovaizdžiu.

Leidinį sudaro įvadas, dvi dalys, mokslinis-informacinis aparatas bei priedai. Pirmoji dalis pavadinta „Podolės istorinė geografija XIV a. antroje pusėje – XV a. pirmame trečdalyje“ (p. 17–168), o antrąją sudaro „XIV a. vidurio – XVI a. pradžios Podolės vietovardžių žodynas“ (p. 169–370). Įžangoje (p. 7–16) autorius aprašo savo mokslinį kelią rengiant šį veikalą: paaiškina, kaip kilo tyrimo idėja, kaip buvo nagrinėjami šaltiniai, kuriama metodika bei kaip prisidedant kolegoms formuotos hipotezės.

Darbas išdėstytas taip, kad kuo išsamiau paaiškintų žodyno dalį. Ypač tai atsispindi analitinėje pirmoje dalyje, kurią sudaro šeši skyriai. Juose autorius po truputį pereina nuo savo sampratos apie istorinio regiono formavimąsi XIV–XV a. pateikimo iki darbo su šaltiniais metodikos ir žodyno sudarymo principų paaiškinimo. Taip atskleidžiama darbo metodika, padedanti geriausiai suprasti ir interpretuoti visas šaltiniuose aptiktas vietovardžių atmainas. Autorius išsikėlė ambicingą uždavinį: per gyvenviečių tinklo formavimąsi atskleisti viso regiono istoriją. Tai nulėmė ir pirmojoje knygos dalyje pristatomus tyrimus bei metodologiją.

Pristatydamas savo Podolės formavimosi viziją, V. Mychailovskis parodo, kaip su tuo susiję vietovardžių klausimai. Regiono formavimasis paprastai siejamas su Aukso ordos (Džučio ulso) dominavimu Podolėje XIII a. antroje pusėje – XIV a. pirmoje pusėje. Vietovardžių tyrimą autorius pradėjo nuo kelių pagrindinių temų, tradiciškai siejamų su Podolės regiono istorija: kunigaikščių Karijotaičių valdymo; per Podolę ėjusių prekybos kelių (*via Tartarika*, *via Nigra*, Kučmano kelias); dokumentinių nuorodų į įvairaus pobūdžio vietovardžius šaltiniuose; svarbiausių regiono istorijos šaltinių analizės. Prie pastarųjų autorius pagrįstai įtraukė gerai žinomus, bet dar nepakankamai ištirtus šaltinius: „Visų Rusios miestų, tolimų ir artimų, sąrašą“¹, Krymo chanų jarlykus Lietuvos didiesiems kunigaikščiams (nuo 1461 m.)², dalį Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Metrikų aktų.

Pirmoji (tiriamoji) darbo dalis suskirstyta į šešis skyrius. Pirmuose keturiuose aptariamas regiono formavimasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kontekste,

¹ Originalus pavadinimas: *А се имена градом в съм Рускым дальним и ближним*.

² D. Kołodziejczyk. *Crimean Khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (15th–18th century): a study of peace treaties followed by annotated documents*, Leiden–Boston, 2011.

Lenkijos ekspansija į rusėnų žemes ir kova su Ordos viešpatavimu. Paskutiniai du skyriai – „Istorinės Podolės vietovardžių tipai“ (p. 77–152) ir „Vietovardžių žodyno šaltiniai, struktūra, transliteracijos principai“ (p. 153–168) susiję išskirtinai su žodynu: skaitytojui paaiškinama, kaip pateikiami autoriaus šaltiniuose „sumedžioti“ vietovardžiai. Kaip matome, nuodugniausiai jis aprašė vietovardžių tipus: choronimus (žemė, kunigaikštystė, vaivadija, valsčius, pavietas, teritorija), gyvenamųjų vietų pavadinimus (miestas, pilis, kaimas, dykvietė, vienuolyno dvaras, gyvenvietė, teritorija kaip mikrovietovardis, traktas, miškas, laukas, sklypas, riba, kalnas / kalva), kelius, hidronimus (upė, upelis, brasta, tvenkinys).

V. Mychailovskio darbe reikšmingas 1.6 skyrius, kuriame išdėstyti žodyno vietovardžių transliteracijos principai ir kuris turėtų būti laikomas šaltiniotyriu žodyno įvadu. Jame autorius išdėsto savo darbo metodiką, kurioje darbas su šaltiniais glaudžiai persipina su lingvistikos duomenimis. Autorius aiškiai pažymi, kad sudarant žodyną sunkumų kėlė tai, kad „šio regiono šaltiniai yra labai išsibarstę bei parašyti skirtingomis kalbomis“ (p. 155). Kalbėdamas apie tyrimo šaltinių bazę autorius pažymi, kad „didžiausią šaltinių dalį sudaro Podolės valdovų žemės nuosavybės dokumentai, pradedant broliais Karijotaičiais, Spytku iš Melštyno, kunigaikščiu Švitrigaila, Vladislovu II Jogaila, Vytautu, Vladislovu III, Kazimieru IV, Jonu I Albrechtu ir Aleksandru I“, bei Kameneco (Podolės) vyriausiųjų seniūnijų dokumentai, Kameneco žemės teismo medžiaga, Haličo žemės ir pilies teismų sprendimai, 1563–1564 m. karališkųjų valdų revizijų medžiaga, 1567–1569 m. Jano Zamoiskio nurodymu parengti Lenkijos karalystės archyvo (dalyje „Podolės vaivadija“) dokumentų nuorašai. Akivaizdu, kad vyrauja geriau išlikę Vakarų Podolės šaltiniai. Galime atkreipti dėmesį, kad trūksta Rytų Podolės, kuri liko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalimi, tyrimų. Ypač pastebima, kad nėra Kyjivo kunigaikščių Olelkos Vladimiraičio (1442–1455) ir Simono Olelkaičio (1455–1470), valdžiusių rytinės Podolės žemes (Čerkasus, Zvenyhorodą), aktų. Menkai remtasi Rytų Podolės aktais, tarp jų – ir Lietuvos Metrikos aktais, kuriais naudotasi ribotai (pirmomis šešiomis įrašų knygomis LM Nr. 3, 4, 5, 6, 8 ir 1545 m. Ukrainos pilių revizijos knyga LM Nr. 561³). Taip atskleidžiamas Čerkasų apskrities (pavieto) egzistavimas LDK, taip pat Mošnios dvaro, kuris gali būti priskirtas Podolei, egzistavimas: didžiojo kunigaikščio Aleksandro suteiktyje Kyjivo bajorui Vasko Jerševičiui pastarasis remiasi ankstesne Kyjivo kunigaikščio Simono Olelkaičio Mošnios dvaro Čerkasų apskrityje suteiktimi savo tėvui⁴.

³ Šioje revizijoje trūksta Kyjivo ir Čerkasų pilių aprašymų, yra tik Vinicos ir Braclavo.

⁴ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 5 (1427–1506) Užrašymų knyga 5*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2011, p. 51 (№ 32); *Литовская метрика*, кн. 2, отд. 1, ч. 1: *Книга записей*, т. 1 (*Русская историческая библиотека*, т. XXVII), Санкт-Петербург, 1910, стб. 542: *што жь князь Семень Олелковичь далъ отцу его имень въ Черкаскомъ повѣтѣ, на имя Мошны, за отчыну, а в томъ его именью люди были ясачныи, къ Черкасомъ служьбли ясачную службу.*

Sudarydamas žodyną autorius nesinaudojo lotynų kalba rašytomis kronikomis ir Lietuvos Rusios metraščiais, motyvuodamas tuo, kad neįmanoma deramai patikrinti duomenų, kurie dažnai yra legendiniai arba negali būti tiksliai datuojami. Pirmenybė buvo teikiama dokumentiniams šaltiniams. Tvarkydamas pastaruosius V. Mychailovskis taip pat laikėsi tam tikros metodikos: pavyzdžiui, jis nesinaudojo vėlesniais dokumentų nuorašais, jei dėl jų abejojo (p. 155).

Autorius aprašo savo darbo su šaltiniais metodiką ieškant vietovardžių – tai puikus pavyzdys šaltiniotyrimo pobūdžio ir pagalbinių istorijos disciplinų tyrimams. Skaitytojas, remdamasis metodologiniais paaiškinimais, galės nuosekliai sekti vietovardžių apdorojimo būdą nuo šaltinio iki žodyno. Tai sudėtingo kruopštaus darbo pavyzdys: autorius patikrino kiekvieną šaltinį, ypač – neskelbtus dokumentus. Tad savarankiškai sekdamas kiekvieno vietovardžio fiksavimą šaltiniuose skaitytojas įtraukiamas į duomenų tikrinimą. V. Mychailovskis vietovardžių sisteminių pakėlė iki enciklopedinio lygio: prie kiekvieno „lizdo“ chronologine tvarka pateikiamos visos žinomos vietovardžio fiksacijos šaltiniuose ir visos jo rašybos formos tiek lotynų, tiek rusėnų kalbomis (p. 158).

Taip pat kruopščiai autorius atrinko skelbtus šaltinius, ypač tais atvejais, kai nagrinėjo kelias to paties šaltinio publikacijas. Pirmenybė buvo teikiama pažangiausiems archeografiniams leidiniams. Po kiekvienu žodyno toponiminiu „lizdu“ nuorodose į šaltinį pateikiamas jo statusas: originalas, kopija arba transliteracija (jei tai vėlesnių amžių kopija).

Tyrėjas taip pat pateikė reikšmingų pastabų dėl archeografinių publikacijų, susijusių su Podolės istorija, mokslinio lygio. Tiesa, jo vertinimai daugiausia susiję su iki-skaitmeninės eros archeografinė praktika: V. Mychailovskis atkreipė dėmesį į „XIX a. ir XX a. pirmosios pusės istorikų bandymus „patobulinti“ publikuojamų dokumentų lotynų kalbą“ (p. 157). Vertindamas archeografines publikacijas, autorius daro prielaidą, kad „publikuojant rankraštinio dokumento atkurti neįmanoma“ (p. 158) ir kad nėra vieno viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų rankraštinių dokumentų perteikimo būdo. Taip autorius pakerta istorinių dokumentų publikavimo gairių absoliutizmą ir pačią gairėse nustatytą standartą, kurių privalo laikytis istorikas-archeografas, „teisingumo“ sampratą.

Apibūdindamas savo sudaryto toponimų žodyno struktūrą, V. Mychailovskis iš esmės apibrėžia taisykles, pagal kurias turėtų būti skaitomi ir suprantami žodyno toponimų lizdai. Tai paverčia žodyną nauju rekonstruotu istoriniu šaltiniu, kuris tampa patikimu pagrindu tolesniems tyrimams. Žemėlapyje skaitytojas gali pats susirasti geografinį objektą, susieti jį su to meto geopolitiniais ir ekonominiais procesais, istoriniu šaltiniu, įvykių chronologija, archeografinė publikacija. Visa tai suteikia galimybę kilstelėti tolesnių tyrimų lygmenį. Juk mes vis dar menkai įsivaizduojame, kaip XIV–XVI a. šiame regione formuojantis gyvenviečių tinklui kito karinių-politinių ir prekybinių-ekonominių procesų pusiausvyra.

Pirmoje monografijos dalyje daugiausia vietos skiriama vietovardžių struktūravimui (1.5 „Istorinės Podolės vietovardžių tipai“, p. 77–152). Vietovardžiai skirstomi į keturias kategorijas: choronimai, toponimai, keliai, hidronimai. Kategorijos, mano nuomone, gali būti išskirtos ir pagal kitus kriterijus: administraciniai-kariniai vietovardžiai (choronimai ir keliai), gyvenamieji punktai (kiemai (*дворуца*), kaimai, miestai, gyvenvietės), gamtiniai objektai (upės, upeliai, tvenkiniai, laukai, traktai, miškai, kalnai, kalvos ir t. t.).

Akivaizdu, kad Podolės, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės dalies, formavimosi istorija pirmiausia atsispindi choronimuose, kuriems V. Mychailovskis priskyrė „kunigaikštystę“ (*князівство*), „žemę“ (*земля*), „vaivadiją“ (*воєводство*), „pavietą“ (*повіт*), „valsčių“ (*воласть*) ir „teritoriją“ (*територія*). Kiekvienam jų autorius skyrė po mini tyrimą. Autorius teigia, kad „formaliai Podolė kaip vientisas regionas nustojo egzistuoti XIV a. 4 deš. viduryje. 1434 m. buvo įkurta Podolės vaivadija su sostine Kamenece, o Braclavas tapo pagrindiniu Rytų Podolės arba Braclavščinos miestu“ (p. 160). Tačiau dokumentuose, kuriuose kalbama apie Podolės vaivadiją, ir toliau buvo vartojama forma „Podolės žemė“ ir nėra duomenų apie Braclavą kaip pagrindinį Rytų Podolės miestą. Nes rytinė Podolė su Čerkasais ir galbūt Zvenyhorodu mažiausiai iki 1470 m. buvo Kyjivo kunigaikščių Olekaičių įtakoje.

Nepaisant pagrįsto teiginio apie Podolės vaivadijos susikūrimą 1434 m. įvedus lenkišką žemės teisę, vis dar išlieka neaiškus vakarinės Podolės dalies, kuri buvo atiduota Lenkijos karalystei ir kurią autorius nuo 1434 m. vadina „Podolės vaivadija“, statusas. Visuose dokumentuose iki XVI a. pradžios (nuo pirmo paminėjimo 1506 m.) ir netgi iki XVI a. vidurio Vakarų Podolė vis dar tradiciškai vadinama „žeme“ (*terra Podolia*, p. 79). Žodyne taip pat nėra lizdo „Podolės vaivadija“. Autoriaus paaiškinimas, kodėl iki 1506 m. oficialiuose dokumentuose neminima „Podolės vaivadija“, neįtikina: tiesiog teigiama, kad vaivadija buvo sukurta, tačiau taip nevadinta, o dėl kažkokių (neaiškių) priežasčių ir toliau įvardijama „žeme“ (p. 84). O siūlymas vartoti „vaivadijos“ terminą, nors tokio įvardijimo oficialiuose dokumentuose nėra, grindžiamas vieninteliu (!) terminu *circa Podoliensium* paminėjimu 1442 m. Autorius taip pat nepaaiškina termino „Podolės pavietas“ (*in districtibus...Podoliensi, in districti Podol*, 1466 ir 1469 m.) vartojimo Haličo žemės dokumentuose (p. 85–86).

Didžiojo kunigaikščio kanceliarija nevartojo Podolės termino administracine prasme įvardijant Rytų Podolės pilis, kurios liko LDK dalimi. Paprastai buvo vartojami konkrečių pilių / valsčių / pavietų pavadinimai, pažymint jų priklausymą Podolei. Pavyzdžiui, „Braclavo pavietas“ ar „Braclavo valsčius“ (p. 182) arba „Podolės Braclave“ (1448)⁵. Be to, jos jurisdikcija neapėmė Čerkasų pilies prie Dniepro upės. Čia, kaip ir kitais klausi-

⁵ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 3. (1440–1498)*. Užrašymų knyga 3, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 55.

mais, susiduriame su daugybe neišaiškintų problemų, kurias reikia toliau tirti. Todėl lieka neaišku, ar sąvoka „vaivadija“ skirta tik vakarinei Podolės daliai ar visai Podolei, kurios siekė tiek Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, tiek Lenkijos karalystė? Dar daugiau – Podolės žemės sąvokos vientisumą nuolat akcentavo nuo 1461 m. Lietuvos didiesiems kunigaikščiams teikti chano jarlykai. Tai leidžia abejoti autoriaus išvada, kad po 1447 m. Podolės padalijimo tarp dviejų valstybių aktualumas buvo visiškai išnykęs, o Lenkijos ir Lietuvos ginčai pamiršti (p. 76). Akivaizdu, kad nemažai korekcijų padarė naujai susiformavęs Krymo chanatas (nuo 1441 m.), XV a. 8 deš. tapęs Osmanų imperijos, 1453 m. užėmusios Konstantinopolį, vasalu.

Autorius atsižvelgė į sąvokos „Podolės žemė“ daugialypiškumą, išskirdamas žodyne tris variantus: Podolės žemė I (p. 276; nuo 1374 m., kunigaikščių Karijotaičių laikais), Podolės žemė II (p. 279 – po 1434 m., Lenkijos Karūnos vaivadijos prasme), Podolės žemė III (p. 284 – rytinė Podolė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Braclavo pavietas). Kaip matome, vietovardžio „Podolės žemė“ semantinio išsišakojimo analizė atskleidžia ir istorinį Podolės krašto, nuolatinės grėsmės iš stepių akivaizdoje padalyto tarp dviejų valstybių, likimą – tai išlieka aktualia tolesnių tyrimų tema.

Abejonių kelia ir vaivadijos statusas, kuris numatė bajoriškų pareigybių funkcionavimą pavietuose. 1434 m. visoje Podolės žemėje (vaivadijoje) buvo įsteigtas tik vienas teisminis pavietas – Kamenece. V. Mychailovskis pritarė Mykolas Krykuno nuomonei, kad Kameneco pavietas buvo laikomas apimančiu visą Podolės vaivadijos teritoriją (p. 90). Tai tikriausiai paaiškina, kodėl 1466–1469 m. Haličo žemės teismo raštininkai vartojo terminą „Podolės pavietas“, kurio autorius negalėjo paaiškinti (žr. pirmiau). Akivaizdu, kad Haličo žemės teismo raštininkai neklydo, nes visi kiti žemės / vaivadijos pavietai nebuvo teisminiai ir pagal senąją tradiciją galėjo būti vadinami valsčiais. Lotynų kalbos šaltiniuose kaip šio termino sinonimas vartojamas *districtus*. Tai rodo žemės-vaivadijos-pavieto statuso administracinį neapibrėžtumą.

Dar atkreiptinas dėmesys į skurdų Podolės bajorų, XV a. viduryje valdžiusių žemę pagal bajoriškas teises, skaičių. Todėl jie vargiai galėjo kiekviename paviete, kurių V. Mychailovskis Vakarų Podolėje po 1434 m. suskaičiuoja 11 (žr. 1 lentelę „Istorinės Podolės valsčiai iki 1506 m.“, p. 103), suformuoti jo valdymo struktūrą. Ir dar vienas argumentas: Podolės vaivadijos sukūrimą reikėtų analizuoti kartu su ta pačia 1434 m. Lenkijos karalystėje sukurta Rusios vaivadija. Šioje vaivadijoje išliko toks pats vaivadijos sudėtyje esančių teritorinių vienetų įvardijimas „žemėmis“: Haličo, Sanoko, Chelmo, Pšemislo, o vėliau – ir Belsko žemės, kurios kartu kaip atskiros „žemės“ sudarė vieną vaivadiją. Taigi kyla klausimas, ar įvedus bajoriškąją teisę, Podolė nebuvo vadinama „žeme“, laikantis Rusios vaivadijos žemių sampratos – kad jos yra atskiri teritoriniai vienetai vaivadijoje? Ar vis dėlto kalbama apie karaliaus rusėniškas valdas, apie kurias autorius taip pat užsimena p. 279? Autorius puikiai supranta, kad toks suskirstymas susijęs su politiniais

įvykiais ir krašto padalijimu (p. 160). Tačiau šio regiono padalijimo chronologija ir nauja administracinė sąranga (atsižvelgiant į 1432–1438 m. dinastinį karą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei ginčus dėl Podolės su Lenkija totorių antpuolių fone) kelia daug naujų klausimų, į kuriuos kol kas nėra atsakymų. Pavyzdžiui, priminsime, kad Chmilnykas ir Letyčivas prie Lenkijos Karūnos prijungti tik 1447 m. Todėl klausimas apie jų statusą 1431–1447 m. yra labiau susijęs su karinių susidūrimų ir niokojimų istorija nei su administracine reforma.

Sąvoka „Podolės žemė“, siejant ją su kunigaikščių Karijotaičių valdymo Podolėje laikotarpiu, taip pat susijusi su probleminiais klausimais, kuriuos reikia mokslškai iširti. Autorius iš Karijotaičių laikotarpio šaltinių išrinko visus šio termino vartojimo atvejus. Tačiau ne mažiau svarbu išsiaiškinti sąvokų „Podolės žemė“ ir „Podolės kunigaikštystė“ santykį. Analizuodamas šaltinius V. Mychailovskis dalijasi svarbiu pastebėjimu, kad terminas „Podolės žemė“ buvo vartojamas rusėniškuose šaltiniuose, o terminas „Podolės kunigaikštystė“ žinomas tik iš lotyniškųjų šaltinių (p. 82–84). Tad kyla klausimas, kaip teritoriškumo idėja koreliavo su kunigaikštystės kaip valstybinės valdžios idėja? Ir kaip Podolės sąvokos, pasirodančios Krymo chanų jarlykuose, buvo susijusios su „žemės“ ir „kunigaikštystės“ sąvokomis? Ar terminu „žemė“ rusėniškuose šaltiniuose ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijos dokumentuose nebuvo apeliuojama į Podolės Džučio uluso vientisumą? Ir ar ne todėl XV a. antrosios pusės – XVI a. pradžios Vakarų Podolės dokumentuose dažniausiai buvo vartojamas terminas „Podolės žemė“, o ne „vaivadija“? Mano nuomone, perėjimas prie termino „vaivadija“ neatsitiktinai chronologiškai sutampa su laiku, kai Ukrainos stepėse nustojo egzistuoti (1502) Didžioji (Užvolgio) orda, laikyta formalia Džučio uluso įpėdine.

Monografijoje daug dėmesio skiriama per Podolę ėjusių kelių aprašymui (p. 34–36). Prekybos kelių tyrimą autorius sieja su Podolės „istorinio centro“ klausimo sprendimu (p. 43), pabrėždamas, kad kunigaikščiai Karijotaičiai kontroliavo rytų prekybą Juodosios jūros regione (p. 52). Minimos pagrindinės prekybos arterijos: Totorių kelias (*Via Tartarica*), Juodasis kelias (*Via Nigra*) ir Kučmano kelias. Tačiau toliau autorius mini, kad pirmasis Juodojo kelio paminėjimas datuojamas XV a. pabaiga (1499) (p. 147), o tai sutampa su masinių totorių antpuolių Ukrainos žemes pradžia ir kazokų atsiradimu stepių pasienyje. Kyla chronologinio nuoseklumo klausimas: kaip Juodojo kelio formavimasis susijęs su Podolės gyvenviečių struktūros formavimusi? Šiai temai reikia tolesnių specializuotų tyrimų ir atsakymo į klausimą, kiek Juodasis kelias sutapo su XIV a. – XV a. pirmosios pusės prekybos keliais? Autorius daro prielaidą, kad Juodasis ir Kučmano keliai (čia galima pridėti ir Valachų kelią, ėjusį piečiau, per Moldovą) nuo XIV a. buvo dalis Totorių kelio, ėjusio kryptimi Lvovas–Kamenecas–Krymas (Gazarija) – Kafa (Genujos kolonija, dabartinė Feodosija) – Tana (prie Dono žiočių) (p. 36). Tačiau šiuo atveju autorius aprašo tik dalį per Vakarų Podolę ėjusio kelio, nepaminėdamas per visą Podolę, nuo

Terebovlės iki Čerkasų prie Dniepro ir toliau į rytus per stepes ėjusio kelio, kuris, matyt, sunyko žlugus Aukso ordai.

Aprašydamas padėtį, susiklosčiusią susilpnėjus Aukso ordai XIV a. viduryje – antroje pusėje, autorius svarsto conceptualų klausimą apie sparčią Lietuvos ekspansiją rusėnų (ukrainiečių) žemėse šiuo laikotarpiu bei linksta prie nusistovėjusios nuomonės, kad Gediminaičiai rusėnų žemėse imitavo Riurikaičių dinastinę valdymo sistemą. Tai „buvo susiję su Riurikaičių giminės bendrumo idėja, kuri reikalavo, kad kiekvienas iš jų turėtų savo leną“ (p. 31). Tačiau pasakojime apie Karijotaičių įkurtas pirmąsias Podolės sostines (Smotryčių ir Kamenecą) autorius, priešingai, išvelgė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje priimto modelio taikymą. V. Mychailovskis „čionykštį (Podolės) modelį lygina su pagrindinių Lietuvos miestų situacija. Ten pirmoji sostinė Trakai pamažu ėmė prarasti savo reikšmę naujosios sostinės Vilniaus naudai (p. 48). Taigi autorius išvelgia paraleles tarp LDK branduolio ir Podolės (Podolės kunigaikštystės), kur Smotryčius yra Trakai, o Kamenecas – Vilnius. Santykio tarp senosios ir naujosios sostinių panašumą, autoriaus nuomone, patvirtina ir tai, kad atstumas tarp Smotryčiaus ir Kameneco (30 km) maždaug lygus atstumui tarp Trakų ir Vilniaus (p. 48).

Kita vertus, autorius iškėlė hipotezę apie trijų Podolės subregionų sąsają su trimis Podolės „valdovų“ – Chadžybėjaus, Kutlubajaus ir Dimitrijaus, – kuriuos 1362 m. Mėlynųjų vandenų mūšyje prie Siniuchos upės (dabartinėje Ukrainos Kirovohrado srityje) nugalėjo Karijotaičiai, valdomis. Lietuvos Rusios metraštis šiuos Ordos „valdovus“ vadiną „Podolės žemės tėvais ir seneliais“ (p. 52–62). Remdamasis Podolės suskirstymu į tris regionus, autorius pabandė šiuos regionus susieti su trimis Podolės kariuomenės vėliavomis, dalyvavusiomis 1410 m. Žalgirio mūšyje su kryžiuočiais (p. 63–77). Taigi autorius tyrėjų bendruomenei pasiūlė naujų hipotezių, kurias galima analizuoti toliau, skatindamas atidžiau lyginti faktus ir kritikuoti šaltinius, į kuriuos anksčiau nebuvo atsižvelgta ir kurie nebuvo nagrinėjami platesniame istoriniame kontekste. Apskritai V. Mychailovskio knygą galima priskirti prie solidžių sintetinių, nepriekaištinga šaltinių baze paremtų darbų, kuriuose enciklopediškai pristatoma konkretaus regiono vėlyvųjų viduramžių istorija, nagrinėjant Podolę per vientisą gyvenviečių ir kelių erdvinės lokalizacijos bei valstybės administracinių vienetų prizmę.

Volodymyr P o l i s h c h u k

(Lietuvos istorijos institutas,

Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos

M. S. Gruševskio Ukrainos archeografijos ir šaltinių tyros institutas)